

Gertruda Mieszkańca i jej Manuskrypt

2. Lata 1068-1076: Ucieczki z Kijowa – tułaczka po krajach dzieciństwa i młodości

W Krakowie, który stał się celem ucieczki kijowskiej rodziny książęcej, panował od dziesięciu lat ambitny Bolesław II, który przeszedł do historii jako „Śmiały” zabójca biskupa krakowskiego Stanisława Szczepanowskiego. Bez większych problemów Bolesław zdecydował się udzielić pomocy ciotce i wiosną 1069 roku wyprawił się do Kijowa z oddziałem interwencyjnym. Gdy oddział ów - na czele z Bolesławem i Izjasławem - zbliżył się do Kijowa, wywołało to takie wrażenie, że miasto podało się bez walki, a wyprzedzający główne siły, najstarszy syn Izjasława i Gertrudy, Mścisław, „przygotowował teren” pod wkroczenie „prawowitego kniazia”, dokonując rzezi buntowników.

Możemy domyślać się politycznej roli Gertrudy, podczas negocjacji w Krakowie. Możemy też wyobrazić sobie, co czuła Gertruda, gdy jej syn - jak to ujął ruski latopisarz - „wyciął” winnych, „innych zaś bez winy potracił”¹, a mąż powrócił na tron kijowski dzięki obcej interwencji, upokarzany raz po raz przez polskiego Bolesława wobec swoich ruskich poddanych.

Otwierająca zbiór, modlitwa „Do świętego Piotra”² zdaje się zawierać reminiscencje tych wydarzeń:

*Boże,
który ze względu na swą łaskawość
wejrzales na błogosławionego Piotra, apostoła swojego,
by potrójny grzech zaparcia się
obmył najbardziej gorzkimi łzami,
- przez wylanie Ducha Świętego,
dla starcia naszych grzechów
ześlij nam łzy pokuty,
abyśmy gorzko oplakiwali to,
co niegodziwie uczyniliśmy
i zarazem aby moc naszej prosby zjawiała się owocna przed Twoim obliczem,
a także [aby] przez Niego godziło nam się mieć nadzieję
na odpuszczenie [od Tego],
który wydany został za nasze grzechy,*

¹ *Powieść minionych lat*, tł. i oprac. F. Sieklicki, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999, 136.

² Jest to tekst nr [1] w edycji krytycznej (*Liber precum Gertrudae ducissae e Psalterio Egberti cum Calendario*, edit. M. H. Malewicz et B. Kúrbiš, commentavit B. Kúrbiš, w: *Monumenta Sacra Polonorum*, t. II, Academia Scientiarum et Litterarum Polona, Cracoviae 2002 i stanowi modl. I według numeracji, zaproponowanej w przekładzie poniżej. Dalej będziemy korzystali z tej numeracji, podając niekiedy numer z edycji krytycznej w nawiasie [kwadratowym]. W odróżnieniu od obydwu edycji, stosujemy – poza nielicznymi wyjątkami, gdzie chodzi o odwzorowanie pisowni Gertrudy - aktualnie przyjętą ortografię i gramatykę łacińską; wersję polską podajemy we własnym tłumaczeniu. Oto tekst oryginału: Deus qui beatum Petrum, apostolum tuum, pietatis tuae respexisti intuitu, ut negationis trin[a]e peccatum amarissimis dilueret lacrimis, per infusionem Sancti Spiritus pro peccatorum nostrorum venia lacrimas nobis elide paenitentiae, ut amare defleamus quae inique gessimus, quatenus fructuosus in conspectu tuae pietatis nostrae petitionis perveniat affectus, atque per eum nobis remissionem sperare liceat, qui traditus est pro delictis nostris ut nos redimere[t] sanguine suo Ihesus Christus dominus noster. Qui vivis.

Gertruda Mieszkańca i jej Manuskrypt

*by nas wykupić swoją krwią,
Jezusa Chrystusa, Pana naszego.
„Który żyje [i króluje na wieki wieków. Amen]”.*

Fragmencie modlitwy 38 jest jak gdyby upomnieniem, być może skierowanym do samego Mściława³:

*Po pojedynczych psalmach oddaj chwałę Bogu zginając kolana i kładąc głowę na ziemi,
bijąc się w piersi, w sercu powiedz:
Zgrzeszyłem Panie, zgrzeszyłem; zmiłuj się nade mną,
a ponieważ ciężar grzechów mnie przygniata,
nie zdolam powstać, chyba że Ty pomożesz.
„Powstań, Panie, ratuj mnie i wyzwól mnie [dla Twojego imienia]”⁴.*

Wiosną 1073 roku Izjasław wraz z rodziną zmuszony jest ponownie uchodzić do Krakowa, tym razem w obliczu buntu swoich młodszych braci. Wiadomo, że Bolesław otrzymał (albo zagarnął) część mienia Izjasława i być może obiecał pomoc. Tymczasem wojnę Bolesławowi wydał król niemiecki Henryk IV, pragnąc „po drodze” zdławić separatystyczne nastroje w Saksonii, z którą od dawna miał kłopoty. W tym samym czasie nastąpiła zmiana na Stolicy Piotrowej w Rzymie. Oto papieżem zostaje archidiacon Hildebrand, nieprzejednany zwolennik niezależności papieżstwa, który przybrał imię Grzegorza VII. Niebawem cały ówczesny świat chrześcijański podzielił się na dwie opcje: gregoriańską i antygregoriańską. Tak zwany spór o inwestyturę przybierze swój najbardziej dramatyczny obrót.

Gertruda i Izjasław zostali mimowolnie wciągnięci w wir światowej polityki. Nie mogąc bowiem liczyć na pomoc Bolesława (który prawdopodobnie - zabezpieczając sobie flankę wschodnią - zawarł tajne porozumienie ze zwycięzcami na Rusi), Izjasławowie udali się latem 1074 roku po pomoc do śmiertelnego wroga Bolesława - Henryka IV. Gościńcem jednak - o czym przesądziły względy rodzinne - znaleźli na terenie, zbuntowanej wobec Henryka, Saksonii. Rok 1074 był jednakże czasem „zawieszenia broni” między królem i „Saksonami”, co ułatwiło Izjasławowi dotarcie do Henryka w styczniu 1075 roku. Ten wysłał poselstwo na Ruś, którego już sam jego skład nie wróżył Izjasławom nic dobrego (przewodniczył mu Burchard - szwagier, władającego wówczas Kijowem, Światosława). Wygnańcy przebywali nadal w Saksonii, czekając na powrót posłów. Tymczasem atmosfera polityczna między „Saksonami” i królem zaczęła się „zagęszczać”, co dodatkowo utrudniało i tak już niełatwe położenie Izjasławów. Wtedy właśnie - najprawdopodobniej - Gertruda wpadła na pomysł zwrócenia się o pomoc do papieża Grzegorza VII. Oznaczało to więc przerzucenie się książąt kijowskich z obozu Henryka do obediencji gregoriańskiej (a więc do obozu, w którym byli zarówno zbuntowani

³ Modl. XLVII, 59-63; *Liber precum...* [38]: Post singulos psalmos dans gratias genua flectendo cum capite devoluto in terra percuciens pectus in corde dicens: Peccavi Domine peccavi miserere mei et quia pondera peccatorum me gravant. Et non valeo surgere, nisi Tu iuveris. Exsurge Domine adiuva me et libera me.

⁴Parafraza Ps 43,26.

Gertruda Mieszkańca i jej Manuskrypt

„Saksończyk”, jak i polski Bolesław II). Z poselstwem do Rzymu wyprawiony został najmłodszy Izjasławowicz, ukochany syn Gertrudy, Jaropelk-Piotr. Według najlepiej udokumentowanej tezy to właśnie wtedy Gertruda rozpoczęła układanie swych modlitw, zapisując je zrazu na specjalnie przygotowanych kartach, doszytych potem do *Psalterza Egberta*⁵. Treści bowiem pierwszych modlitw odzwierciedlają nadzieje i trwogi Izjasławów, oczekujących na terenie ogarniętych wojną domową Niemiec na jakieś rozwiązanie swego położenia.

Najbardziej znamieną w tym względzie jest modlitwa (a właściwie jej fragment), zaczynająca się od słów: *Odwróć serce króla od nienawiści*. Długo zastanawiano się o jakiego króla tu chodzi: czy Izjasława (W. Meyszutowicz)⁶, czy polskiego Bolesława II (B. Kürbis)⁷. Najprawdopodobniej jednak Gertruda modli się tu o odwrócenie „niegodziwości i gniewu” Henryka IV (który w interesującym nas okresie nie był jeszcze cesarzem). Właściwym przedmiotem próśb Gertrudy nie jest jednak Henryk IV, lecz „sługa Boży N”, pod którym najprawdopodobniej kryje się Izjasław.

Oto ocalały tekst tej pięknej modlitwy⁸:

*Odwróć serce króla od nienawiści, od niegodziwości i gniewu,
a zwróć je ku łagodności i pokojowi oraz dobroci,
aby stał się łaskawy i miłosierny, i przychylny słudze swojemu N⁹.*

*Panie Jezu Chryste, broń go swą pomocą,
aby ani odwieczny wróg¹⁰, ani zły człowiek,*

⁵ Najpełniejszą i – w naszym mniemaniu – najlepszą „chronologię” modlitw Gertrudy zaproponowała prof. Teresa Michałowska w swojej monografii, zatytułowanej *Ego Gertruda*. Według tej propozycji, księżna rozpoczęła układanie modlitw podczas pobytu na terenie Saksonii w 1075 r. Oczekując na powrót Jaropelka-Piotra z Rzymu, zrozumiałe jest kierowanie próśb do św. Piotra i wiązanie swego losu z jego wstawieniem. Dalsze partie *Modlitewnika* dają się – dzięki tej tezie – jakoś „dopasować” do znanych nam danych biograficznych Gertrudy. Śmierć Jaropelka-Piotra na pewno przerywa układanie modlitw. Zob. *Ego Gertruda*, 209.

⁶ *Manuscriptum...*, 130.

⁷ Zob. *Modlitwy Księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta w Cividale*, tł. B. Kürbis, Kraków 1998, 90 przypis 1.

⁸ Modl. VII; *Liber precum*, nr [7]. Averte cor regis ab odio ab indignatione et ira, et converte eum ad clementiam et pacem et bonitatem, ut clemens et misericors et propitius fiat famulo tuo N. Domine Ihesu Christe defende eum tuo adiutorio, ut nec hostis antiquus, nec malus homo, nec inimici eius praevaleant adversus eum, da illi Domine veram humilitatem et veram karitatem, confirma in eo divinam veritatem, ut incolumis et salvus omnium inimicorum suorum possit superare nequitias. Ne permittas eum Domine in manus inimicorum eius, sed fac eum fortem et stabilem contra omnes inimicos eius visibiles et invisibiles, ut tua protectione munitus mereatur tibi famulari salvatus. Omnipotens Pater, ut regem et cunctum principatum servo tuo [...] mitem ac misericordem et mansuetum facere digneris, te rogo audi me. Ut eorum iram et indignationem servo tuo in mansuetudinem convertere digneris, te rogo. Ut omnium inimicorum eius nequitiam et invidiam comprimere digneris, te rogo audi me. Ut omnes qui eum adversari cupiunt dextera tuae potentiae comprimere digneris, te rogo. Ut quicquid inimici fraudulenta conspiratione adversus eum machinantur ad nichilum redigere digneris, te rogo audi me. Ut famulum tuum ab omni tibi contrario avertere digneris, te rogo audi me. Ut veram et fraternam karitatem et bonam concordiam in eo confirmare digneris, te rogo audi me. Ut eum ab omnibus insidiis inimicorum suorum visibilium et invisibilium clementer liberare digneris. Ut ei gratiam tuam et bonum finem et gaudium aeternum habere concedere digneris, te rogo audi [me]. Mitte domine sanctum angelum tuum cum eo qui custodiat et defendat [eum], ab omni periculo animae et corporis tueatur et pedes eius in viam pacis et salutis semper dirigat, ut cum gaudio et pace nobiscum sit, et quoquam profectus sit felix fiat ei ad nos reversionis aditus. Deus Abraham esto ei arma virtutis. AMEN. Deus Ysaac esto ei galea salutis. Deus Iacob esto ei scutum inexpugnabile contra omnes inimicos eius visibiles et invisibiles. AMEN.

⁹ Chodzi zapewne o Izjasława.

¹⁰ Czyli Szatan.

Gertruda Mieszkańca i jej Manuskrypt

ani jego wrogowie nie przemogli go.

Daj mu, Panie, prawdziwą pokorę i prawdziwą miłość.

Utwierdź w nim Bożą prawdę,

aby nietknięty i ocalony mógł pokonać niegodziwość

wszystkich swoich wrogów.

Nie wydaj go, Panie, w ręce jego nieprzyjaciół,

lecz uczyni go mężnym i stałym przeciwko wszystkim jego wrogom,

widzialnym i niewidzialnym,

aby uzbrojony Twoją opieką zasłużył sobie służyć Ci jako zbawiony.

Wszchemogący Ojcze,

abyś króla i całe księstwo dla służby Twego łagodnym i miłosiernym,

i łaskawym uczynić raczył

- błagam Cię, wysłuchaj mnie!

Abys ich gniew i niegodziwość wobec służby Twójego,

zamienić na łagodność raczył

- błagam Cię!

Abys niegodziwość i zazdrość wszystkich jego nieprzyjaciół pognać raczył

- błagam Cię, wysłuchaj mnie!

Abys wszystkich, którzy chcą mu się sprzeciwiać prawicą swojej mocy

pognać raczył

- błagam Cię!

Abys wszystko, cokolwiek nieprzyjaciele podstępными spiskami przeciwko

niemu knują, w niwecz obrócić raczył

- błagam Cię, wysłuchaj mnie!

Abys służbę Twójego od wszystkiego, co jest Ci przeciwnie, odwrócić raczył

- błagam Cię, wysłuchaj mnie!

Abys prawdziwą i braterską miłość oraz dobrą zgodę umocnić w nim raczył

Gertruda Mieszkańca i jej Manuskrypt

- błagam Cię, wysłuchaj mnie!

Abyś go od wszelkich zasadzek nieprzyjaciół jego, widzialnych i niewidzialnych, łaskawie wyzwolić raczył.

Abyś mu łaskę swoją oraz dobry koniec, i radość wieczną, zgodził się udzielić.

- błagam Cię, wysłuchaj!

*Wyślij Panie z nim swojego świętego anioła, aby go strzegł i bronił,
od wszelkich niebezpieczeństw duszy i ciała go zachował,
a jego stopy zawsze skierowywał na drogę pokoju i zbawienia,
aby przebywał z nami z radością i pokojem
a gdziekolwiek się uda, niech będzie miał dany szczęśliwy do nas powrót.*

Boże Abrahama - bądź mu bronią cnoty!

Boże Izaaka - bądź mu hełmem zbawienia!

Boże Jakuba - bądź mu tarczą nieznamiętną,

przeciwko wszystkim nieprzyjaciółom jego widzialnym i niewidzialnym!